

MIÉRT HARAPOTT ÁDÁM AZ ALMÁBA? TRÉFÁS BIBLIAI TUDÁSPRÓBÁK A MAGYAR TÖRTÉNETI TALÁLÓS KORPUSZBAN¹

1. Bevezetés

Az alábbi tanulmány témáját a magyar találósok egy sajátos csoportja jelenti, mégpedig a *tréfás bibliai tudáspróbák*. A találósok, vagy más néven szóbeli rejtvények (Vargha 2013a) műfaján belül *tudáspróbáknak* nevezik azokat a szövegeket, amelyek megválaszolásához valamilyen tanult, elsősorban iskolában vagy templomban elsajátított ismeret szükséges (Szendrey 1923/1924: 83–84; vö. Petsch 1899: 13–15; a bibliai találósokról ld. még Szigeti 2006). A magyar folklórban legnagyobb számban bibliai eseményeket és személyeket leíró tudáspróbákat találunk. Ezek egy része egyszerű, tényszerű kérdés (pl. *Mi volt a neve annak, aki Krisztus szívét átszúrta? Longinus vitéz.* Szendrey 1923/1924: 84). Gyakoribb azonban, hogy csavaros, tréfás megfogalmazást vagy gondolatmenetet felfejtve kell a válaszadónak eljutnia a helyes megfejtéshez (pl. *Az Isten mikor lopott? Mikor Ádámot elaltatta, s az oldalbordáját kivette.* Ráduly 1990: 155). Ez utóbbi típusba tartozó találósokat nevezhetjük *tréfás bibliai tudáspróbáknak*, amelyek egyszerre kívánják meg a bibliai ismereteket, és igyekeznek félrevezetni, becsapni a hallgatót.

Ilyen szempontból ezek egyúttal a találósok egy másik csoportjába, a *tréfás kérdések* közé is sorolhatók. Utóbbi csoport definíciója szerint az ide tartozó szövegek „elsődleges célja a kérdezett beugratása, zavarba hozása. Egy látszólag komoly kérdést tesznek fel, amely valamilyen kérdőszóval (leggyakrabban: miért, mi, mikor, melyik) kezdődik, ám a válasz a logika helyett szójátékon alapul, gyakran abszurdba hajló (*Mikor fél a nyúl? Mikor kétfelé vágják; Mi a legjobb a bolhában? Hogy nincs megpatkolva*)” (Vargha 2013b: 421).

Voltaképpen a rendelkezésre álló szövegekpuszt megvizsgálva azt láthatjuk, hogy a bibliai személyekhez és ismeretekhez kapcsolódó találósok többsége tréfásnak mondható, kevés köztük a tényanyagot „szárazon” leíró szöveg.

1.1. A korpusz

Jelenleg készül a *Magyar találósok történeti adatbázisa*, amely számos, különböző típusú forrás anyagát tartalmazza majd. Ebből egyes forráscsoportok feltárása már megkezdődött, és a feldolgozás különböző fázisaiban van.

1. Mivel a kutatás folklorisztikai szempontú, a korpusz középpontjában a szóbeli rejtvények állnak, vagyis a szóbeliségből, népi adatközlőktől lejegyzett szövegek. A rendelkezésre álló kéziratok és nyomtatott források alapvetően három csoportra oszthatók:

¹ Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

a) A hosszú 19. század során gyűjtött és kiadott magyar találós kérdések (1856–1914) jelentik jelenlegi ismereteink szerint a műfaj klasszikus szövegtömegét. Az ide tartozó források feldolgozása már megtörtént, az összesen 3143 szöveg rendszerezve nyomtatásban is megjelent (Vargha 2010a).

b) A 20. században gyűjtött és nyomtatásban megjelent szövegek legfontosabb, nagy szövegtömbjeinek (pl. Berze Nagy 1940; Lábadi 1982; Ráduly 1990; Voigt 1993; Fábíán 1999) digitalizálása is megtörtént, összesen több mint 5000 szöveg már táblázatos formában rögzítve van. A további, kisebb források feldolgozására a későbbiekben kerül sor.

c) A 19–20. századi gyűjtések kéziratos anyagának feltárása jelenleg is folyamatban van, a források katalógusa jelenleg mintegy 200 tételt tartalmaz. Ezek legnagyobb része a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában található, ahol 142 forrásból közel 6500 szöveget rögzítettek forrásonkénti egységekben. Az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában, az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárában és további közgyűjteményekben őrzött források feltárására a közeljövőben kerül sor.

2. Ehhez járul majd kiegészítő anyagként az az irodalmi, illetve a populáris írásbeliségben megjelent rejtvényanyag, amelynek változatos forrásai (népkönyvek, vegyes kéziratos gyűjtemények, ponyvák, kalendáriumok, násznagykönyvek, majd folyóiratok, népszerű olvasmányok, olvasókönyvek stb.) részben a néphez is eljutottak. Ezek olyan összehasonlító anyaggal szolgálhatnak, amelyek kölcsönhatása a népi találóshagyományral vitathatatlan, azonban a szövegek között levő sokrétű kapcsolatok még feltárára szorulnak. Ezen források feldolgozásának segítségével a szóbeli rejtvények történeti korpusza tágabb összehasonlító perspektívába is állítható.

Jelen tanulmányhoz a már digitális formában rögzített valamennyi forrást figyelembe vettem. Mivel azonban még csak az 1/a forráscsoport szövegeinek történt meg a rendszerezése, a többi digitalizált forrás anyagának csak az áttekintésére volt lehetőség, illetve célzott kereséssel tudtam egyes fejezetekhez megtalálni a megfelelő példákat.

1.2. A kutatás célja

Jelen tanulmány a bibliai ismeretekre tréfásan rákérdező magyar találósokat járja körül, kitérve ezek előfordulására különböző forrásokban, használatuk lehetséges kontextusára és a szövegek típusaira. Végül a már digitális formában használható forrásokból lehívható szövegek összehasonlító vizsgálatára tesz kísérletet, példaként azokat a tudáspróbákat kiválogatva, amelyek tartalmazzák a bibliai első ember, *Ádám* nevét (vagy névváltozatait, pl. *Ádán*, *Ádány*), akár a kérdésben, akár a válaszban.

2. Tréfás bibliai tudáspróbák megjelenése az irodalmi, populáris és néprajzi forrásokban

A legkorábbi ismert forrásoktól kezdve számos tudáspróbát találhatunk a korai magyar rejtvénykiadványokban (népkönyvekben, később ponyvákban, folyóiratokban stb.), amelyek szövegei később a népköltészetben, különösen a lakodalom költészetében is megjelentek. Lássunk néhány kiemelkedően fontos forrást:

1629-ben Lőcsén jelent meg az első magyar nyelvű rejtvénygyűjtemény, a *Mesés könyvecske* (l. Voigt 1989). A németből fordított kiadvány eredetije az először 1505-ben megjelent *Strassburger Rätselbuch* (Butsch 1876), a tematikailag vegyes kötetben az

alábbi fejezetek követik egymást: Az Istenről; Az szentekről; Az könyörgésről; Az vizokról; Az szarról; Az madarokról; Az halakról; Az ebekről; Az mester emberekről; Az égről; Az földről; Az emberekről; Az bötükről és írásokról. A legtöbb bibliai tárgyú talány az első két fejezetben található, valamint az utolsó előtti, *Az emberekről* c. fejezetben, ahol többek között Lótné, Káin, Noé bárkája, Ádám és Éva is a megfejtendő tárgyak közé tartoznak. Néhány példa a későbbi magyar népköltészetben is megjelenő szövegek korai párhuzamaiból:²

Kérdés. Miè nincs az Istennek, az Pápának ritkán, és az / közönseges embernek minden napon? / Felelet. Az Istenhöz, nincs senki hasonló, avagy nálánál fellyeb való. (Voigt 1989: 7; vö. Vargha 2010a: 139–140 [2331–2339]; Mailand 1908: 642; Berze Nagy 1940: 25.)

Találd meg, / Hol vólt akkor az Isten, az mikor sem az menyben sem az / föld színén nem vólt? / Felelet. Az Szamáron, avagy az számár hátán, avagy az / kereszt fán, avagy az éltető égben, az m kor az menyben / ment. (Voigt 1989: 8; vö. Vargha 2010a: 191 [3513–3514].)

Kicsoda kiáltot oly igen, hogy az egész világ meg hallotta? / Felelet: Az Noé bárkájában az számár. (Voigt 1989: 41; vö. Vargha 2010a: 187 [3456–3462].)

Végül egy olyan szöveg, amelynek a későbbi forrásokból párhuzama nem ismert, azonban stílusa, hangvétele „népies” gondolkodásmódra utal:

Kérdés / Mellik vólt az Szentek közzül az legrészegésb? / Felelet: Szent Ianos Evangelista, mert ő annyit i[vott] / hogy nékie az ő nyelve, tetemi, tagjai, nem szolgálhatta / de meg kellett ő nékie, az Szent Ianos áldását innya. (Voigt 1989: 9–10.)

A *Mesés könyvecské*hez hasonlóan mintegy másfél évszázaddal később Bod Péter kérdés-felelet formájú oktató, hitbéli kérdéseket magyarázó könyvében, a *Szent Hiláriusban* (Bod 1760) is találunk a komoly kérdések és ezekhez fűzött magyarázó válaszok sorában olyan darabokat, amelyek magukban hordozzák a szójátékot vagy beugratást. A szintén németből fordított mű forrása Johann Heidfeld *Sphinx theologico-philosophica* c. gyűjteménye, amely először 1600-ban jelent meg (Hargittay 1987: 15).

Néhány példa a tréfás tudáspróbák közül:

Mellyik Vallás nehezebb? / A' Kár-vallás, kivált mikor Ember magát vallja kárba; megakarja tartani Lelkét 's elveszti azt. Mellynél nagyobb kárt nem vallhat, mintha Lelkét el-veszti. Márk: VIII. 35. (Bod 1760: 7; vö. Vargha 2010a: 146 [2480–2482])³

² A reprint kiadvány helyesírását megőriztem, az „l” karakter kivételével, amelyet a könnyebb olvashatóság érdekében „s”-sel helyettesítettem. A hivatkozott népköltészeti források esetében az oldalszámot követően szögletes zárójelben lehetőség szerint az egyes szövegek sorszámát is megadom.

³ E bibliai eredetű szövegnek számos rövidebb variánsát ismerjük jóval későbbi forrásokból, leggyakrabban a leegyszerűsített *Melyik a legrosszabb vallás? A kárvallás* formában.

Ki volt az a'ki egyedül meg-ölte e' Világnak negyed részét? / Kain a' leg-első gyilkos, ördög' pátriárkája; mert mikor még csak négyen volnának az Emberek, ő az egyiket Ábelt agyon verte. (Bod 1760: 14; vö. Vargha 2010: 187 [3451–3452].)

Hol leg-drágább a' Víz? / A Kortsomán, a' holott egy árron adják a' Borral, belé elegyítvén a' Borba a' vizet. A' KRISTUS a' vizet változtatta Borrá, ők pedig a' Bort vízzé: mert könnyebb jóból alá-valót, mint az alá-valóból jobbat tsinálni. (Bod 1760: 132; vö. Vargha 2010: 177 [3231–3232].)

A korai források és a népköltészet között hidat képző, 17–19. századi kéziratos és populáris források feltárása még a kezdeteknél tart. Azonban néhányat már ismerünk, és ezek között van, ahol nagyobb számban szerepelnek tudáspróbák. Ilyen az *Erdődy Lajos és mások versei* címen számon tartott kézirat, amelyben a *Furtsa v. Curiosus Kérdések* cím alatt 63 rejtvény található (l. Erdődy 1776–1799: 170–175), ebből az első hét bibliai tudáspróba:

K. Ki az a ki nem született, és még is meg holt?

F. Ádám: mert az nem született, hanem Istentől teremt.

K. Ki az a ki született és nem holt meg.

F. Enoch: mert elevenen fel ragadtatott.

K. Ki született egyszer, s kétszer holt meg.

F. Lázár, minekutána XTus feltámasztotta ismét ötét.

K. Ki született elébb, mint az Apja született?

F. Kain.

K. Ki kiáltott nyelv nélkül?

F. Az Ábel vére.

K. Ki kiáltott olyan nagyott, hogy az igez Világ meg hallotta? F. Noé Bárkájában a számár.

K. Ki vágott fát az Anyán? F. Ádány [...] a föld volt az Anya. (Erdődy 1776–1799: 170.)

A 19. század első felében a kéziratos gyűjtemények és ponyvák mellett a folyóiratok lapjain is megjelennek a találosok, és köztük a tréfás tudáspróbák. A *Hasznos Mulatságokban*⁴ található többek között az alábbi szövegeket:

Ki vágott anyja hátán fát? Ádám. (Hasznos Mulatságok, 1841/II. 248, 252 [4.]);

Ki született egyszer, és kétszer halt meg? Lázár. (Hasznos Mulatságok, 1817/II. 24, 32 [3.]);

Mikor kukurikólt a' kakas akkorát, hogy a' világon lévő minden ember meghallotta? A' Noe bárkájában. (Hasznos Mulatságok, 1826/I. 272, 280 [2.]).

A populáris rejtvényanyag forrásainak feltárása, összehasonlító vizsgálata a művelődéstörténet és irodalomtörténet szempontjából is érdekes, fontos lehet, hiszen ahogy Csörsz Rumen István irodalomtörténész is megállapította, „a tréfás-tudálékos (bibliai) fejtörők az egész korabeli populáris irodalmat végigkísérik Gvadányi Józseftől a *Násznagyok*

⁴ A *Hasznos Mulatságok* című reformkori lapban (1817–1842) megjelent rejtvényekről részletebben l. Vargha 2008.

kötelessége című ponyváig” (Csörsz Rumen 2009: oldalszám nélkül). Fontos ugyanakkor a folklorisztika számára is, hiszen a 19–20. századi folklór gyűjtések anyagából kiderül, hogy a tréfás tudáspróbák a népköltésben is megjelennek, és szívósan fennmaradnak – különösen bizonyos kitüntetett helyzetekhez kötődően, így például a lakodalmi szokás-költészetben.

A magyar népi találósok mostanáig feltárt forrásainak ismeretében kijelenthető, hogy szinte valamennyi forrás tartalmaz a Bibliához kapcsolódó szövegeket. Ezek ugyanakkor általában nem alkotnak önálló csoportot a szövegközlésekben, ahol a változatos tematikájú és felépítésű találósok legtöbbször rendezetlenül, vagy más szempontok (pl. az egymást ábcérendben követő megfejtések) szerint rendezve helyezkednek el. Ez alól csak néhány kötet jelent kivételt, amelyek a (bibliai) tudáspróbákat önálló fejezetként adják közre (ld. Szendrey 1924: 133–136; Ráduly 1990: 154–156; Vargha 2010a: 185–194).

Hogy milyen arányban jelennek meg a találósok teljes anyagához viszonyítva egy-egy kiadványban, arról számadatokat csak a már feldolgozott, rendszerezett 3143 szövegre és néhány önálló gyűjteményre vonatkozóan tudok mondani. A 19. századi gyűjtések kiadott anyagát összegző antológiában a 3143-ból 168 szöveg, 5,34% tartozik a bibliai tudáspróbák csoportjába (Vargha 2010a: 185–194 [3411–3578]). Ennél valamivel magasabb, 6,8%-os arányban találhatók meg Szendrey Zsigmond nagyszalontai gyűjtésének anyagában (514-ből 35 szöveg; l. Szendrey 1924: 133–135 [1–35]).

A már digitalizált forrásokat áttekintve feltűnő, hogy a 20. századi (és különösen a század második feléből származó) forrásokban az ilyen típusú szövegek aránya egyre alacsonyabb. Ráduly János kibédi kötetében az 1937 találósból mindössze 22, az összes szöveg 1,14%-a kapott helyett a *Bibliai tudáspróbák* c. fejezetben (Ráduly 1990: 154–156 [876–897]).

3. Használat és kontextus

A legtöbb forrás csak magukat a szövegeket közli, holott érdekes lenne az is, hogy milyen alkalmakkor, milyen kontextusban hangzanak (vagy inkább hangzottak) el tréfás bibliai tudáspróbák. Bár említik a kutatók ezek katekizálás során történő használatát is (l. Voigt 2010: XV),⁵ a magyar néprajzi szakirodalom leggyakrabban a lakodalmi szokásleírások részeként utal bibliai témájú találósok feladására és megfejtésére. Erre vidékenként vagy akár alkalmanként eltérően a lakodalom különböző szakaszaiban került sor, leggyakrabban a menyasszony kikérésénél, a menyasszonyvitel és ehhez kapcsolódóan a nászmenet hátráltatása során, valamint az újasszony fogadásánál. Fő szövivői pedig a két násznagy, ritkábban a vőfélyek voltak. A találósok feladása valamennyi lakodalmi helyzetben az átmeneti rítust erősítette, a megfejtés volt a feltétele annak, hogy kiadják a menyasszonyt a kérőknek, átengedjék az elkötött úton a lakodalmi menetet, vagy befogadja a férj csa-

⁵ „Az ilyen elmés vagy nyakatekert kérdések egyébként a katekizálás alkalmával vagy iskolai vizsgákon a valóságban is elhangzottak. Jókai Mór írja le, hogy tőle, mint közismerten kiváló diáktól maga a püspök kérdezte: *Melyik zsoltárban van az, hogy „aru kankaru netsi sőre za?”* Ám az eminens diák rögtön tudta, ez az énekeskönyvben az 50. zsoltár kezdete, csak a szavakat visszafelé olvasva: *Az erős Isten, uraknak ura.* (A történet egyébként azt is jelzi, hogy a püspök is ismerhette a hasonló elmeagyótró találós kérdéseket.)” (Voigt 2010: XV.)

ládja az újdonsült asszonyt. Ugyanakkor ez mindig oldott, tréfálkozó hangulatban történt, a megfejtést pedig egy üveg itallal vagy más „zálog”-gal is meg lehetett váltani.

A leírások egy része szövegeket nem idéz, csak utal a találosok feladására (pl. Philo-fennus 1856: 364; Istvánffy 1894: 41–42; Kiskéri Balogh 1898; Benkő 1939). Számos további adatot tartalmaznak a teljes magyar nyelvterületről a találosok lakodalmi használatára a 20. században a *Magyar Néprajzi Atlasz* gyűjtőfüzeteinek megfelelő lapjai, jórészt szintén szövegek közreadása nélkül.⁶

Jóval kisebb azon közlemények száma, amelyek a lakodalom leírásán belül a rejtvényfejtést kontextusba helyezve, az ilyenkor elhangzott szövegeket is közreadták, azok (rekonstruált) sorrendjében (pl. Gönczi 1890: 325; Peterdi 1900: 400–402; Thurzó 1900; Gönczi 1914: 342–344; Mándoki 1977). Helyenként a közreadók is utalnak arra, hogy a megfejtendő kérdések többnyire bibliai témájúak (pl. Peterdi 1900: 400), és a közölt szövegekből is láthatjuk ezt. Az elhangzott találosok sok egyezést mutatnak, ebben nagy szerepe lehetett az olyan országosan ismert ponyváknak, mint a *Násznagyok kötelelessége* (Mátyus 1847), amelyek a vőfélykönyvekhez hasonlóan a násznagyokat segítették forгатókönyvvel és szövegekkel.

A lakodalom kontextusában megjelenő találosfolyam általam ismert leghosszabb egybefüggő leírását magyar anyagból Gönczi Ferenc (1914) adta közre hetési gyűjtéséből. Összesen 28 kérdésből és feleletből álló – feltehetően nem konkrét, hanem rekonstruált – párbeszédet közölt itt Gönczi. Benne egymás után szerepelnek egyszerű, csak a lakodalmi szokások kontextusában „találóssá váló” kérdések, komoly, valóban ismeretre kérdező, és tréfás, becsapós bibliai feladványok, továbbá más témájú tréfás kérdések:

Hetésben a menyasszony a kamarába rejtőzik s ott keresik föl a násznagyok, a vőlegény és koszorúsleány. Itt történik a koszoruzás is. [...] Azután az első násznagy a násznépet összefogóztatva, az első- vagy nagyszoba felé vonultatja a vacsorához. A nagyszoba ajtaját azonban nem lehet kinyitni, mert belül erősen nyomják. Addig nem eresztik be őket, míg egyes találos kérdésekre meg nem felelnek. Ily alkalommal tömérdek találos kérdést hoznak elő. Ezen kérdéseknek szorosabban idetartozó részéből a következőket közöljük:

- Mifilē embērek magik?
- Utasembērek vaunk!
- Micsida járotban vannak?
- Nászníépek vaunk.
- [...]
- Mifilē utru gyüttek?
- A mēnyegzūs utru.
- Mi nevibe gyüttek?
- Jēzus nevibe.
- Mi között gyüttek idē?
- Lég még fűöd között.

⁶ Ezek digitalizált formában megtalálhatók és kereshetők a *Kárpát-medence néphagyományai projekt* weboldalán (www.ethnography.hu), amely jelenleg csak korlátozottan hozzáférhető. A Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtőfüzetei és a hozzá kapcsolódó dokumentumok kutatási célra az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének Adattárában érhetők el.

- Micsida uton gyüttek?
 – A szerelém uttyán!
 [...]

– Mëllik lábbe léptek elüszö, mikor a mënnyegzüs házbo léptek?
 – A mëllik láb háttu vuót.
 – Mi vuót a nevë annak, a ki Kirisztus urunk szivit átszúrta?
 – Langinus vitiz.
 – Ki kërészttütö mëg a legesü császárt?
 – Szilveszter pápo.
 – Ki vuót az esü gërëncsir?
 – A zisten. (Mikor Ádámot teremtette.)
 – Ki ütöttö agyon a világnok nëgyedriszit egy ütistre?
 – Kájjin. (Akkor mindössze négy ember volt a világon.)
 – Ki csinyáto mëg a legesü szakramentumot?
 – A mihe. (Méh.)
 – Ki születëtt iés nëm huót mëg?
 – Luót felesigë.
 – Micsida lián nëm született, osztán miégis lián?
 – A pallián. (Palánta és olián, oleánder.)
 – Miko vuótak a farkas mëg a bárán juó baráccságbó?
 – Miko a Noi bárkájábo vuótak.
 – Miko át a zisten fiélábon?
 – Miko a számár hátáro lépett.
 – Hun vuót a zisten, miko së ezën, së a másvilágon nëm vuót miég?
 – A poklokon.
 – Hun vuót Kirisztus, miko së a ziegbe, së a füödön nëm vuót?
 – A számár hátán.
 – Hun varta mëg Krisztus a szürit?
 – A hun rongyosabb vuót.
 – Ki vuót a za zembër, ki kiëcczë születëtt, osztán csak ëcczë huót meg?
 – Juónás.
 – Temetü zugott, koporsu mënt, a halott benn riétt, kive törtint?
 – Juónásse, miko a czethalba vuót.
 – Ki van a zistenni föllebb?
 – A koronájo.
 [...]

A kérdésekre a feleletet a násznagynak kell megadni.

A násznépet mig beeresztik, a boszantásig faggatják kérdésekkel. Végre, midőn a násznagyok már több kérdésre nem tudnak megfelelni, szánakozást színelve, kikiáltják nekik: „Na, már láttyok, hom sëmmicse tunnak, hát gyüjjenek be.” Beeresztik őket. [...] (Gönczi 1914: 342–344.)

4. A (tréfás) bibliai tudáspróbák típusai

A magyar találósok rendszerezését elsőként Szendrey Zsigmond végezte el, ezen belül összefoglalva a bibliai tudáspróbák legfontosabb típusait és jellemvonásait is (ld. Szendrey 1923/1924: 83–84). Az ő kategóriáit is figyelembe véve alakítottam ki az alábbi, vázlatos tipológiát.⁷

4.1. Tényleges, tényszerű tudáspróba

Valamely bibliai személyre vagy eseményre kérdeznek rá, a szöveg nem alkalmaz szó-játékot vagy a humor más eszközét. Ez a típus a legritkább, az idézett szövegen kívül voltaképpen nem is tudok több bizonyosan ide tartozó példát hozni rá az eddig feldolgozott forrásokból.

Hogy híjták azt a vitét, aki a Krisztus urunk szivit átászúrta? Longínusnak (Vargha 2010a: 191 [3516]).⁸

4.2. Tréfás rákérdés valós bibliai ismeretre, attribútumra

A következő típus sajátossága, hogy egyfelől valós bibliai személyre vagy eseményre kérdez rá, a Biblia megfelelő ismerete nélkül nem fejthető meg a találós, másfelől viszont a feladvány megfogalmazása szándékosan sejtelmes vagy hiányos. A rendelkezésre álló korpuszban ez a típus fordul elő leggyakrabban. Példák:

A gazdának sem volt, a' szolgának sem, még is a' szolga adott a' gazdának, azután úgy adott vissza a' gazda a' szolgának? Ker[esztelő] sz[ent] János keresztelte meg Krisztus urunkat, azután úgy keresztelte meg Krisztus sz. Jánost (Vargha 2010a: 190 [3496; további variánsai: 3497–3498]).⁹

Mikor zugott a temető, mikor uszott a' koporsó, és mikor sirt a' halott? Mikor Jónás a' tengerben a' cethal gyomrában volt. (Vargha 2010a: 189 [3488; további variánsai: 3486–3493.)

⁷ Az egyszerűség kedvéért e fejezet valamennyi példáját a már rendszerezett antológiából (Vargha 2010a) idézem. Az eredeti források pontos adatai az idézett helyen visszakereshetők.

⁸ „**Longinus** (a gör. *lonkhé*, 'láncza' szóból): a szenvedéstörténetben szereplő katona, vértanú. – Az apokrif Pilátus-aktákban 1. a katona, aki lánczáját Jézus oldalába döfte (*Jn 19,34*); 2. a százados, aki a keresztrefeszítést vezette, s amikor látta, hogyan halt meg Jézus, megvallotta istenségét (*Mk 15,39; Mt 27,54; Lk 23,47*); 3. további apokrifokban a lepecsételt sír őrségének parancsnoka.” (<http://lexikon.Katolikus.hu/L/Longinus.html> [2018. 07. 06.]

⁹ „Akkor eljőve Jézus Galileából a Jordán mellé Jánoshoz, hogy megkeresztelkedjék ő általa. János azonban visszatartja vala őt, mondván: Nékem kell általad megkeresztelkednem, és te jössz én hozzám? Jézus pedig felelvén, monda néki: Engedj most, mert így illik nekünk minden igazságot betöltenünk. Ekkor engedte néki. És Jézus megkeresztelkedvén, azonnal kijöve a vízből; és imé az egek megnyilatkozáának néki, és ő látá az Istennek Lelkét alájöni mintegy galambot és ő reá szállani. És imé egy égi hang ezt mondja vala: Ez amaz én szerelmes fiam, a kiből én gyönyörködöm.” (*Mt 3, 13–17*.)

Meltyik a leglustább szent? Sz. Márton, mert 11-ik napra jön minden szentek napja után, és pedig lóháton. (Vargha 2010a: 193 [3562; további variánsa: 3563].)

A további típusokban a humoros hatás kiváltásának elsődleges eszköze az elvárások megsértése (vö. Schultz 1976; Norrick 1986), vagyis az, hogy a kérdés nem arra irányul, amire gondolnánk. Emellett a nyelvi humor, szójáték legkülönbözőbb eszközeit (vö. Forgács 2005; Dienhart 1998/2010) is alkalmazzák.

4.3. Beugratás

Az ide sorolható szövegek esetében a kérdés – a látszat ellenére – nem bibliai ismeretre irányul.

Mölik a Hiszökégy'nek a közepe? Az olvasón van Hiszökégy' annak luk a közepe. (Vargha 2010a: 194 [3578].)

Mit csinál az Isten, mikor az eső esik? Sárt. (Vargha 2010a: 193 [3554; további variánsai 3555–3561; vö. 2925–2926].)

4.4. Szándékos kétértelműség vagy durvaság

Az előző típushoz hasonló, ám a beugratás szándékos kétértelműséggel egészül ki. A (látszólag) szexuális tartalmú képekkel, obszcén és ártatlan értelmezés kettősségével történő játék a találásokban általában véve is kedvelt (l. Kaivola-Bregenhøj 2001: 79–91; Voigt 2004: 248). Itt felerősíti a hatást a bibliai témák és személyek, Isten és a szentek ilyen kontextusban történő említése, majd az ártatlan megoldással a feszültség feloldása.

Meltyik szentnek van a templomban faszája? A meltyik fábu van. (Vargha 2010a: 193 [3571].)

Micsoda szentnek van kendérfarka? Harangnak. (Vargha 2010a: 194 [3574].)

Mikor vót az Istennek farka? Mikor galamb kípibe a Jézus fejire szállott. (Vargha 2010a: 191 [3525; további variánsok: 3524–3528].)

4.5. Népi elképzelésen vagy következtetésen alapuló szövegek

Szendrey Zsigmond külön felhívja a figyelmet a bibliai kérdések azon csoportjára, „amelyeknek alapja valami népmonda, néphiedelem vagy népi következtetés” (Szendrey 1923/1924: 83). Ezekben a szövegekben a meglepő, a hétköznapitól eltérő gondolatmenet már-már abszurd humorként hat.¹⁰

Kimecczötte mög az első szöllőt? A számár, mer' mikô Nôjé kimönt a számárral, a számár lérákta a szöllő veszsőt, Nôjé tapasztalásba vötte, hogy többet termött, úgy oszt' ú jis lémecczötte. (Vargha 2010a: 188 [3564; további variáns 3565].)

¹⁰ Ez a sajátos gondolkodásmód tetten érhető a Bibliához kapcsolódó, annak népi értelmezését nyújtó hosszabb narratív folklórszövegekben is, ld. Lammel–Nagy 1985.

Ki plántásza az első tököt? Szen' Dávid, mer' ű kopasz vót és az gunyhóba' lakott, hogy nè süssön r'á a nap. »T.i. a fejire = tök.« (Vargha 2010a: 193 [3568].)

Mi a legnagyobb igazságtalanság a biblijába? Hogy a kafarnajumi százados májig sé lett ezrédés. (Vargha 2010a: 194 [3575].)

Itt érdemes visszautalni arra a Bod Péter *Szent Hilárius*ából (1760) idézett rejtvényre, mely szerint Szent János a legrészegesebb szent. Ezen a ponton ugyanis ismét összehasonlítanak a különböző típusú forrásokban fennmaradt szövegek, amelyeket ugyanaz a csavaros gondolatmenet jellemez.

5. Kísérlet az összehasonlító vizsgálatra: *Ádám* a magyar tudáspróbákban

A források, a használat kontextusa és a szövegek legjellemzőbb típusainak áttekintése után végül arra szeretnék egy esettanulmányt bemutatni, hogy a kulcsszavas keresés segítségével milyen szövegpárhuzamok tárhatók fel a különböző típusú és eltérő időpontból származó források között. Olyan, a tanulmány témájához illeszkedő kulcsszót kerestem, amelyhez lehetőleg minél több szöveg kapcsolódik, így a variánsok várható száma is magas. Kézenfekvő választás volt egy bibliai személy nevének választása kulcsszóként, egyrészt a viszonylag állandó írásmód miatt, másrészt mivel előtanulmányként rendelkezésre állt ehhez a már rendszerezett 3143 szövegnyi korpuszban található tulajdonnevek – és ezen belül a bibliai nevek – vizsgálata (Vargha 2010b).

A vizsgált korpuszban ez alapján az alábbiak bizonyultak a találosokban leggyakrabban előforduló bibliai neveknek (Vargha 2010b: 237–240; a névváltozatokat követően zárójelben az előfordulások száma): Isten / isten (69); Ádám / Ádán / Ádány (29); Jézus / Krisztus / Jézus Krisztus (23); Jónás / Jaónás (14); Éva (13); Noé / Nőé / Nojé (11).

A szövegeket megvizsgálva az derült ki, hogy az Istenhez kapcsolódó szövegek többsége nem nevezhető szorosabb értelemben véve tudáspróbának, mivel ezek nem bibliai ismeretekhez kapcsolódnak. Az Ádámhoz kapcsolódó szövegek azonban jórészt bibliai tudáspróbák, és többségükben tréfások.

Az alábbiakban a bibliai események sorrendjében közlöm az Ádámmal kapcsolatos tréfás kérdéseket; az antológiában (Vargha 2010a) megjelent szövegek mellett az annál korábbi és későbbi, kéziratos és nyomtatott forrásokból is idézve. A variánsok a megjelenés, kéziratok esetében pedig azok keletkezésének sorrendjében követik egymást. A népköltési szövegek mellett a már feldolgozott populáris olvasmányokból előkerült példákat is közreadom.

Elsőként lássuk az Ádám teremtéséhez kapcsolódó rejtvényeket, amelyek magját a földből történő teremtés jelenti:

A lételseő güdör hun vaót a feödön? Ott, a hol az Isten a földbe markolt, hogy Ádámot teremtse. (Vargha 2010a: 185 [3419].)

K. Hol volt az első gödör? F. Honnan Isten Ádámot teremtette (Végh 1912: 58; vőfélykönyvből másolta ki az összeíró.)

Kicsoda vót a legéső fazekas? A jóatya, aki Ádámot még Évát teremtette. (Vargha 2010a: 185 [3420].)

Ki vuót az esü gērēncsir? A zisten. (Mikor Ádámot teremtette.) (Gönczi 1914: 343.)

Ádám teremtéséhez kapcsolódnak az alábbi szövegek is, de itt a hangsúly azon a tényen van, hogy nem anyától született. Ennek rövidebb változatai (időrendben):

K. Ki az a ki nem született, és még is meg holt? F. Ádám: mert az nem született, hanem Istentől teremt. (Erdődy 1776–1799: 170.)

Ki az, ki nem született, és hálnia meg kellett? – az Ádám. (Kresznerics Ferenc 1832 előtt keletkezett kéziratgyűjteményéből közli Mészöly 1929: 59.)

Nem született, mégis megholt. Ádám. (Vargha 2010a: 185 [3421; további variánsok: 3422–3426].)

Sohasé született, mégis mökhát? Ádám. (Berze Nagy 1940: 15 [171]; további variáns: Berze Nagy 1940: 24 [276].)

Kicsoda nem született, mégis meghott? Ádám. (Nagy 1941: 4 [1].)

Ki nem született, mégis méhhalt? Ádám. (Molnár 1953: 25.)

Ki nem született, mégis meghalt? Ádám. (Ráduly 1990: 154 [876].)

Soha nem született, mégis meghalt. Ádám. (Fábián 1999: 28 [215].)

Az az ember, aki nem született, / Mégis meghalt. Ádám. (Fábián 1999:28 [216].)

Hosszabb vagy más elemeket is tartalmazó változatai, kezdve az első magyar nyelvű rejtvénygyűjteményben megjelent szöveggel:

Soha Asszonyiállat testéből nem szüllettetet, de ugyan az Anyának méhében el temet-tetvén fekszik, és az ő fia elvötte az ő vén Anyának szüzességét? Felelet: Az Adam nem szüllettetet asszonyiállattól, hanem a földből lött, (melyben el-is temettetet,) és az ő fia Abel az ő vén Anyának szüzességét el vötte, tudni illik, az föld, az melyben ő, mint első szüllettetet ember, el-is temettetet. (Mesés könyvecske, 1629, l. Voigt 1989: 48.)

Két fia volt egy embernek. Egyik meghalt 's halottan ment nagy anyjához, ki még akkor szüz leány volt. Ádám apánk, Kain és Abel fiai. Nagyanya a' föld, melynek keblébe Abel első halottul ment. (Vargha 2010a: 187 [3449].)

Ki vót a, aki mög söm születött, sē aptya, sē anya, sē körösztaptya nem vót, mégis ét? – Ádám. (Vecsey 1970: 1 [2].)

Mije nem volt Ádámnak, Évának, s ma mindenkinek van? Anyja és apja. (Ráduly 1990: 154 [878].)

Ádám földből történő „születésével”, a föld mint anya gondolatával játszanak az alábbi szövegek:

Találd, ki vágott fát az ő anyján? Felelet: Adam, az föld színén, az amelyből ő teremtetet. (Mesés könyvecske, 1629, l. Voigt 1989: 44.)

K. Ki vágott fát az Anyán? F. Ádány [...] a föld volt az Anya. (Erdődy 1776–1799: 170.)

Ki az, a' ki az anyján fát vágott? – Ádám. (Kresznerics Ferenc 1832 előtt keletkezett kéziratgyűjteményéből, közli Mészöly 1929: 59.)

Ki vágott anyja hátán fát? Ádám. (Hasznos Mulatságok, 1841/II. 248, 252 [4].)

Ki vágott az anyján fát? Ádám a' földanyán. (Vargha 2010a: 186 [3430; további variánsok: 3431–3434].)

Ki vágott az anyján fát? Ki? (Ádám.) (Mató 1914: 145.)

Ki vágott fát az anyja hátán? Ádám, mert a föld vót az anyja. (Berze Nagy 1940: 24.)

Isten Ádámhoz intézett parancsának, illetve kérdésének tréfás értelmezése:

Mellyik az Istennek első parantsolatja. Ne egyél; mert ezt mondá Ádámnak. (Hasznos Mulatságok. 1823/I. 48, 56 [3].)

Mi volt Ádámnak a vezeték neve? Hol vagy; mert az isten így szólította: hol vagy Ádám? (Vargha 2010a: 186 [3435].)

Mi volt Ádám vezetékneve? Hol vagy. (Berze Nagy 1940: 5 [13].)

Éva teremtéséhez kapcsolódik az alábbi két találós, két-két variánssal:

Mikor lopott a jó Isten? Felelet: Mikor Ádámnak kivette az oldalbordáját. (Gell 1914: 149.)
Az Isten mikor lopott? Mikor Ádámot elaltatta, s az oldalbordáját kivette. (Ráduly 1990: 155 [881].)

Miért a' Férfiaknál kisebb okosságúak az Aszszonyok? Mert Éva Ádámnak nem a' fejéből, hanem az oldala-tsonjtjából teremtetett. (Bod 1760: 32. [88].)

Miért okosabbak a férfiak mind az aszszonyok? Mert Isten Évát nem Ádám fejéből, hanem az oldalából alkotta. (Grünfeld 1906: 11.)

Éva teremtésének Ádámot érintő, irigyelt következményét sem hagyják említés nélkül:

Miben különbözik Ádám a többi férfióktól? Abban, hogy neki nem volt anyosa. (Mailand 1908: 661 [83].)

Ki volt a világon a legboldogabb ember? Ádám: nem volt anyosa. (Ráduly 1990: 154 [877].)

Ádám és Éva paradicsombeli életének hétköznapi vonatkozásai is megjelennek a találósokban:

Milyen levest főzött Éva Ádámnak legelőbb? A világ első levesét. (Mailand 1908: 660 [74].)

Hán nap mût é azúta, mûta Ádám mög Éva a paradicsomba' vôt? 7, egygyik 7 nap émúlik, gyün a másik. (Vargha 2010a: 186 [3437].)

Utolsóként pedig a címben feltett kérdésre is megszületik a válasz, a 19. század első évtizedeitől a 20. század végéig több forrásban is:

Mért harapott Ádám az almába? Mert kése nem volt. (Hasznos Mulatságok, 1819/II, 382, 390 [1].)

Mír harapott Ádám az almába? Mer nēm vót bicskája. (Vargha 2010a: 186 [3448; további variáns: 3447]; vö. Lábadi 1982: 53 [335]; Ráduly 1990: 155 [880].)

Mier harapott Ádám az almába? Mer nem volt kése. (Berze Nagy 1940: 15 [167]; vö. Kiss 1953: 11 [187].)

Miért harapott Ádám a tiltott almába? Mert nem volt bicskája. (Bodgál 1953: 34.)

A fenti példákban kirajzolódik, a bibliai teremtéstörténet és Ádám alakjának mely vonatkozásait fogalmazták meg és használták tréfás tudáspróba formájában az évszázadok során. Amint látható, ezek között vannak olyan példák is, amelyek a 19. századi antológiában, a „klasszikus” szövegkorpuszban nincsenek meg, viszont korábbi és akár későbbi forrásokban igen. A források összehasonlító vizsgálata még csak a kezdeteknél tart, és jelen pillanatban csak egy-egy hasonló kísérleti mélyfúrásra ad lehetőséget. A digitális adatbázis munkálatainak előrehaladásával azonban a szövegek variálódásának és népszerűségének, a kedvelt témák történeti alakulásának vizsgálata jelentősen egyszerűbb és tágabb lesz majd.

6. Összefoglalás

Írásomban a magyar találósok egy csoportját, a bibliai ismeretekre tréfásan rákérdező szövegeket igyekeztem bemutatni, kitérve ezek előfordulására különböző forrásokban, használatuk lehetséges kontextusára és a szövegek típusaira. Az utolsó fejezetben pedig egy szűkebb, tematikusan összekapcsolódó szövegcsokrot ismertettem, amelyek azáltal kapcsolódnak össze, hogy valamennyiben szerepel a bibliai első ember, Ádám.

A szövegek terjedésének, variálódásának pontos folyamatát természetesen nem tudjuk rekonstruálni, de egyértelmű, hogy összefüggés van a különböző típusú forrásokban megjelenő szövegek között. Bár a (nagyobb szöveganyagot közreadó) folklór forrásokban nem jellemző a szóbeli rejtvények jelentésére, használatára, kontextusára vonatkozó kommentár, vagy annak megadása, hogy honnan tanulták az egyes szövegeket, az eseti megjegyzések arra mutatnak, hogy az írásos források (pl. olvasókönyvek) szerepe jelentős lehetett, a korábbi időszakokból pedig a népkönyvek, ponyvák hatását stb. ugyanígy feltételezhetjük, erre mutatnak a szövegszintű egyezések is. A magyar találósok készülő történeti adatbázisának célja többek között, hogy segítsen rendszerben látni a különböző forrástípusokban megjelent szövegeket – és segítséget nyújtson a történetiség, a szövegek közötti kapcsolathálózat feltárásában is. Emellett pedig számos további kérdés összehasonlító vizsgálatát lehetővé teszi majd, köztük a találósok humorának részletes elemzését is.

Nyomatott források

- Benkő László 1939: Szeged-Felsőtanya népe. *Ethnographia*, L. 347–358.
- Berze Nagy János 1940: Találós kérdések és találós mesék. In: uő: *Baranyai magyar néphagyományok*. Pécs: kiadja Baranya vármegye közönsége. II. kötet. 5–33.
- Bod Péter 1760: *Szent Hilarius vagy szivet vidámitó, elmét élesítő, kegyességre serkentő, rövid kérdésekbe, és feleletekbe foglalt dolgok*. Szeged: k. n.
- Butsch, Albert Fidelis (Hrsg.) 1876: *Strassburger Rätselbuch. Die erste zu Strassburg ums Jahr 1505 gedruckte deutsche Räthselsammlung*. Strassburg: k. n.
- Fábián Imre 1999: *Bihari találós mesék, találós kérdések, mesetalányok*. Második, bővített kiadás. Nagyvárad: Literátor Könyvkiadó.
- Gönczi Ferenc 1890: A muraközi nép lakodalmi szokásai. *Ethnographia*, I. 313–331.
- Gönczi Ferenc 1914: *Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése*. Kaposvár: Nyomatott Szabó Lipót könyvnyomdájában.
- Istvánffy Gyula 1894: Mátraalji palócz lakadalom. *Ethnographia*, V. 38–51.
- Kiskéri Balogh István 1898: Cserhádi néprajzi adatok. VI. A házasság. *Ethnographia*, IX. 131–135.

- Lábadi Károly 1982: *Hold letette, Nap felkapta. Drávaszögi magyar találósok*. Eszék: megjelent a Magyar Képes Újság kiadásában.
- Mátyus Péter 1847: *Násznagyok kötelessége: mely a násznagyságban forgolódo embereknek kedvökért irattatott Mátyus Péter által*. Gyula: nyomtatta s kiadta Réthy Lipót.
- Mészöly Gedeon 1929: Találós kérdések. (Folkloreadalékok *Kresznerics Ferenc* kézírataiból. II.) *Ethnographia*, XL. 59–60.
- Peterdi László 1900: Eljegyzési és lakodalmi szokások. *Ethnographia*, XI. 399–403.
- Philofennus [Fábián István] 1856: Száz finn és száz magyar néptalány. *Magyar Nyelvészet*, I. 362–375.
- Ráduly János 1990: *Hold elejti, Nap felkapja. Kibédi találós kérdések*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Szendrey Zsigmond 1924: *Nagyszalontai gyűjtés*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV.). Budapest: Kisfaludy Társaság.
- Thurzó Ferenc 1900: A nyitravidéki palóc nyelvjárás. (Vége.) *Magyar Nyelvőr*, XXIX. 283–284.
- Vargha Katalin 2010a: *Magyar találós kérdések. 19. századi szövegek antológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Voigt Vilmos 1989: *Mesés könyvecske: mely vyionnan meg ekesitetet rövid értelmes kérdésekkel és feleletekkel*. Sajtó alá rendezte és utószó: Voigt Vilmos. Budapest: Agroinformációs Vállalat.
- Voigt Vilmos 1993: Egy közösség találós kérdései. In: Liszka József (szerk.): *„Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok...” Tanulmányok a 65 éves Ág Tibor köszöntésére*. Komárom – Dunaszerdahely: Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság. 138–180.

Kézírtos források

- Bodgál Ferenc 1953: *Vegyes néprajzi gyűjtés*. Kézirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, EA 5849.
- Erdődy Lajos 1776–1799: *Erdődy Lajos és mások versei*. Kézirat. Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár, 10a F 193.
- Gell Antal 1914: *Népköltési gyűjtemény*. Kézirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, EA 441.
- Grünfeld Ferenc 1906: *Találós kérdések, társasjáték stb*. Kézirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, EA 3608.
- Kiss Pál 1953: *Találós kérdések Encs községből*. Kézirat. Budapest: Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, EA 9239.
- Mailand Oszkár 1908: *Népköltészeti gyűjtés. Az anyag második része*. Kézirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, EA 1944.
- Mándoki László 1977: *Lakodalmi találós kérdések a sárospataki ref. főiskola faluszemináriumi anyagában*. Kézirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, EA 13554.
- Mató József 1914: *Prózai és verses köszöntők, lakodalmi beszédek, verses sírfeliratok, mondák, legendák, találós kérdések, közmondások, mesék, versek, mondókák, rigmusok, húsvéti köszöntők, karácsonyi szokások, játékok, dalok*. Kézirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, EA 494.
- Molnár István 1953: *Vegyes néprajzi gyűjtés*. Kézirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, EA 9316.
- Nagy Tibor 1941: *Népi találós kérdések*. Kézirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, EA 3102.
- Vecsey Ferenc 1970: *Találós kérdések*. Kézirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, EA 17268.
- Végh Ferenc 1912: *Néprajzi és népnyelvi gyűjtés*. Kézirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, EA 453.

Irodalom

- Csörsz Rumen István 2009: Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról, szerk. Gulyás Judit, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2008 (Artes Populares, 23). (recenzió) rec.iti – recenziós portál. www.rec.iti.mta.hu [2017. 08. 31.]
- Dienhart, John M. 1998/2010: A Linguistic Look at Riddles. In: Nørgaard, Nina (ed.): *The Language of Riddles, Humor and Literature: Six Essays by John M. Dienhart*. Odense: University Press of Southern Denmark. 13–47. (Először megjelent: *Journal of Pragmatics*, 31. 95–125.)
- Forgács Erzsébet 2005: *Nyelvi játékok. Kreativitás a viccekben, a reklámyelvben, a sajtónyelvben és irodalmi szövegekben*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Hargittay Emil 1987: Egy „szívet vidámító, elmét élesítő” könyv. In: Bod Péter: *Szent Hilárius*. Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó. 5–24.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2001: *Riddles. Perspectives on the Use, Function and Change in a Folklore Genre*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Lammel Annamária – Nagy Ilona 1985: *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus elbeszélések*. Budapest: Gondolat.
- Norrick, Neal R. 1986: A Frame-Theoretical Analysis of Verbal Humor: Bisociation as Schema Conflict. *Semiotica*, 60/3–4. 225–245.
- Petsch, Robert 1899: *Neue Beiträge zur Kenntnis des Volksrätsels*. Berlin: Mayer & Müller.
- Shultz, Thomas R. 1976: A Cognitive-Developmental Analysis of Humour. In: Chapman, Antony. J. – Hugh C. Foot (eds.): *Humour and Laughter: Theory, Research and Applications*. New York: Wiley. 11–36
- Szendrey Zsigmond 1923/1924: Népi találós kérdéseink szerkezete. *Ethnographia*, XXXIV/XXXV. 83–92.
- Szigeti Jenő 2006: Magyar bibliai találós kérdések. *Ethnica*, VIII/4. 135–137.
- Vargha Katalin 2008: Reformkori találós kérdések a Hasznos Multságokban. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 162–171.
- Vargha Katalin 2010b: Tulajdonnevek a magyar találós kérdésekben. In: Filkó Veronika – Kőhalmy Nóra – Smid Mária Bernadett (szerk.): *Voigtloristica: Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék. 234–252.
- Vargha Katalin 2013a: Mutatvány a Magyar Népköltészeti Lexikonból: találós. *Ethno-Lore*, XXX. 418–421.
- Vargha Katalin 2013b: Mutatvány a Magyar Népköltészeti Lexikonból: tréfás kérdés. *Ethno-Lore*, XXX. 421–422.
- Voigt Vilmos 2004: Nem mind ..., ami fénylik. *Tisicum*, 14. 245–249.
- Voigt Vilmos 2010: Bevezetés. In: Vargha Katalin: *Magyar találós kérdések. 19. századi szövegek antológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. V–XXI.